

۱۹۵۲

دانشگاه تهران

دانشکده علوم تربیتی - گروه کتابداری

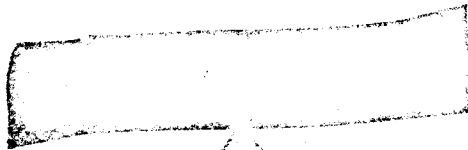
پایان نامه

برای دریافت درجه فوق لیسانس

موضوع:

تاریخ و تحول نشر کتاب و چاپ در افغانستان

براهنهای:

جناب آقای عبدالحسین آذرنگ

نگارش:

طی احمد صباغ

تهران ۱۳۵۴

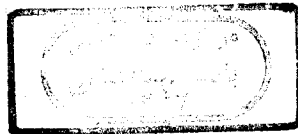
دانشگاه تهران

کتابخانه علوم تربیتی

تهران

Library of

Faculty of

۱۹۵۲

((فهرست مطالب))

<u>صفحه</u>	<u>موضوع</u>
۱	مقدمه
۴	اختراع کاغذ در چین و تاثیر آن در افغانستان
۷	ساخت کاغذ در سمرقند
۱۰	صنعت کاغذ سازی در خراسان
۱۴	پیش از اسلام بررسی حکاکی ها روی چوب ، سنگ در افغانستان در دوره
۱۴	کتیبه های قبل از تاریخ و خط های آرامی ، خروستیمی
۱۴	یونانی و برهمنی
۳۸	اشاعه آئین اسلام در افغانستان و آغاز کتابت در عصر اسلامی
۴۳	بررسی مکتب های هنری ، فزونه ، شرارت و بهرزان
۵۴	بررسی ننون کتابت تا آغاز چاپ سنگی
۵۶	اختراع چاپ در چین و تاثیر آن در افغانستان
۶۱	چاپ در افغانستان
۶۱	بررسی چاپ سنگی و نخستین کتب باین شیوه
۶۷	ویژگی های چاپ در افغانستان

	بررسی چاپ سری و نخستین کمی که باین شیوه
۷۰	چاپ شده
۷۶	نخستین ناشران و کتابفروشان افغانی
۸۰	سیاست دولت و انتشارات در افغانستان
۸۴	بررسی فعلی وضع چاپ و نشر در افغانستان
۹۳	الف - بررسی وضع ناشران
۱۰۴	ب - بررسی وضع چاپخانه‌ها
۱۱۶	ج - بررسی کتابفروشی‌ها در افغانستان
۱۱۸	ارتباط کتابفروشی‌ها با بنگاه‌های خارجی
۱۲۰	د - شیوه‌های توزیع و فروش
۱۲۳	نتیجه گیری ، بررسی تحلیلی وضع کنونی
۱۳۱	فهرست منابع
۱۳۷	چگونه د بزبان انگلیسی

((فهرست تصاویر))

صفحه

- ۱۵ تصویر شماره ۱ - کتیبه‌های دره‌الی سنگ لقمان
- ۱۸ تصویر شماره ۲ - سنگ نبشته‌های آرامی و یونانی قندهار
- ۲۰ تصویر شماره ۳ - سنگ نبشته‌های آرامی روی سنگ در درونند
- تصویر شماره ۴ - نبشته‌های براهنی روی سکه‌های شاهان
 ۲۲ کیداره
- ۲۷ تصویر شماره ۵ - خط و نبشته خروشتی در خوات و وردک
- ۳۷ تصویر شماره ۶ - صفحاتی از کتاب وینایا در موزه کابل
- تصویر شماره ۷ - صفحاتی از قرآن بخط کوفی منسوب به
 ۴۱ حضرت علی (ع)
- تصویر شماره ۸ - صفحاتی از قرآن و خط کوفی روی پوست
 ۴۱ آشر منسوب به خلیفه سوم
- تصویر شماره ۹ - صفحاتی از قرآن منسوب به مکتب غزنه
 ۴۳
- تصویر شماره ۱۰ - صفحاتی از قرآن بخط کوفی منسوب به
 ۴۴ مکتب غزنه
- تصویر شماره ۱۱ - صفحه اول شاهنامه بایسنقر در موزه
 ۴۸ گلستان، کتابخانه سلطنتی

- تصویر شماره ۱۲ - نمونه جلد کار مکتب هرات
۵۱
- تصویر شماره ۱۳ - مینیاتور، کار مکتب هرات
۵۳
- تصویر شماره ۱۴ - تصویر بهزاد نقاشی خودش
تصویر شماره ۱۵ - صفحه اول شماره دهم هفته نامه
شمس النهار چاپ سنگی
۶۵
- تصویر شماره ۱۶ - تزوڪ ناپائتون، نمونه‌ای از چاپ سنگی
۶۷
- تصویر شماره ۱۷ - صفحه عنوان کتاب قواعد و رساله چاپ سنگی
۶۸
- تصویر شماره ۱۸ - تصویر گل و برگ صفحه آخر کتاب تقویم دین
۶۹
- تصویر شماره ۱۹ - هفته نامه امان افغان، چاپ حروفسی ،
بقطع کوچک
۷۵

.....

مقدمه

افغانستان از نظر جغرافیایی در قلب آسیا واقع است و ۶۵۷۰۰۰ کیلو متر مربع وسعت دارد. جمعیت آن نزدیک به هفده میلیون نفر است که در هر کیلومتر مربع ۲۶ نفر زندگی میکنند. دارای اقلیم گرم، سرد و معتدل است. در دوره های گذشته بنام آریانا Ariana یاد میشد و در طول تاریخ از نظر فرهنگ، هنر خط و کتابت دارای اهمیت است.

از آنجا که کتاب شناسنامه دانش، اندیشه و تمدن ملت ها شناخته میشود و در هر جامعه دارای سیر تاریخی جداگانه است، برای آگاهی از سرگذشت کتاب در افغانستان از قدیمی ترین دوران باید نخست از انواع مهم خط و وسیله ثبت آنها سخن به میان آورد، گریه توضیح و تحقیق دقیق در این زمینه مستلزم بحث مفصلی است و اگر خواهیم در آن باره به بررسی و تحقیق بپردازیم کتاب مکتوبی را شامل خواهد شد، لیکن تا آنجا که نشان دادن تاریخ کتاب در دوره های مختلف به ذکر همه از آن آنها بپردازیم.

نویسندگان و دانشمندان ما در دوره های پیش از اسلام مطالب و آشکار خود را نخست روی الواح گلی، سپس سنگ، پوست حیوانات (گاو، بوز، گوسفند و آهو) پوست درختان و غیره می نوشتند.

تا قبل از میلاد در چین اختراع شد و تا آن در صنعت کتابسازی

خراسان بزرگ که افغانستان جزء آن بود در قرن اول هجری ظاهر شد . بعداً

از سرزمین خراسان به دیار دیگر اسلامی و اروپا راه یافت.

کتاب نویسی و کتابخوانی در سده اول اسلامی همزمان با اشاعه آیین

اسلام بهمان شیوه خاص اسلامی وارد کشور ما شد ، از سپیده دم اسلام در

افغانستان برجسته ترین شخصیت های مغنوی و روحانی اقدام به فن کتاب

نویسی و کتابسازی کردند . زیارتگاهها و اماکن مقدس مراجع امانت کتاب بود.

ارباب کتاب در کشور ما مانند سایر ممالک اسلامی همزمان با پیشرفت و گسترش

صنعت خطاطی و کتابسازی هنر نفیس نقاشی و تذهیب را که در دوره های بعدتر

بنام مینیاتور معروف و مشهور شد از عثمان دوره اول خط و کتابت اسلامی بمنظور

زیب و زینت سر لوحه ها ، حواشی و زمینه های متن دینی بکار بردند و آنها را

مدد کار صنایع خطی خود ساختند و از بهترین آثار علمی ، دینی ، تاریخی

خود را برای نسل های بعد به میراث گذاشتند که بسیاری از آنها زینت بخش

کتابخانه ها و موزه ها در داخل و خارج کشور است . این شیوه نفیس کتاب نویسی

کتاب آوری و تجلید و حواشی در کشور ما همزمان به این خود رسید و تفاوت ظاهری

صنعت چاپ در افغانستان دوام گرفت .

همزمان با آرای صنعت برای در کشور ما تحولات اجتماعی ، سیاسی ، فرهنگی

و اقتصادی کشورمان نیاز به پیشرفت و گسترش فرهنگ و بالابردن سطح دانش است. در تمامی رشته‌های احتیاج به کتب در تمامی زمینه‌ها برای عموم طبقات مردم بهیچ وجه هر زمان دیگر احساس کردید و برای برآوردن این نیاز چاپ و نشر کتب در کشور ما گسترش یافت. در بخش از این رساله به بررسی ارزشیابی مسائل چاپ کتاب، چاپخانه‌ها، ناشرین و سازمانهای انتشاراتی، سیاست دولت در رساله چاپ کتب و چاپخانه‌ها به تفصیل پرداخته شده است.

در تدوین و انتشار این رساله از منابع و مآخذ افغانی و ایرانی استفاده بعمل آمده است که برای دستیابی به منابع افغانی سفری کوتاه به افغانستان انجام گرفته و با سازمانهای مربوط و اشخاصی تماس حاصل گردید و آثار موجود کتابخانه‌ها مورد تحقیق و آوازی قرار گرفته است. همچنین در مورد استفاده از منابع ایرانی به‌خوبی تحقیق و بازرسی‌های سرآوردیم انجام دادیم و جناب آقای آذرنگ صبیحانده و با اخلاقی تمام اظہار سپاسگزاری نمایم.

اختراع کاغذ در چین و تأثیر آن در افغانستان

کاغذ کلمی چین است و نام Kok-dz , Ku- chih

و Kok- Ci را میگوید . شاید هم فارسی باشد ، ذکر این کلمه

در کتب عربی بسیار فراوان دیده میشود . کاغذ از مهم‌ترین موادی است که

انسان را در مملکت علم و تمدن با قدمهای سریع پیش برده و در این راه بسا

کمال‌های بزرگی نموده است . همه علوم تا قبل از آنکه کاغذ اختراع شود در

انحصار طبقات معین بودند و ایشان بآن دسترسی نداشتند . موادی که در آن

ایام برای نوشتن مدار و میراث از لحاظ استحسان و حمل و نقل خالی از مشکلات نبود .

پیش از اختراع کاغذ عربی ترین موادی که روی آنها

می نوشتند گل بود . این گل را در ۲۰۰ م توسط سوری ها و آکا در

انجام میدادند . همچنین در پوست حیوانات ، پوست درختان Papyrus

و غیره . آنان با آلیاژ خرد با روغن الوان آنرا می نوشتند و توسط حسرات

آنها را با آبی آبی رنگ می نوشتند که نمونه های زیادی از آنها

در موزه های اروپا ، آمریکا ، و ایران موجود است .

در ۱۰۵۰ م در چین کاغذ اختراع شد .

توسط باستان شناسان کشف شده است.

برای نوشتن، سنگ نیز مورد استفاده بود. سنگ از نگاه دوام خوب اما از نگاه حمل و نقل دارای اشکال بود. پوست درخت تاری در هند جنوبی برای نوشتن مورد استفاده قرار میگرفت. مردم هند مطالب خود را بر روی برگه های پوست درخت تاری می نوشتند. در بین این برگه ها سوراخی بوجود می آوردند و توسط نخ آنها را بهم می چسباندند. در شمال و مرکز هند پوست درخت توری که هندی ها آنها را بهنج می نامند برای این منظور یکسار می رفت.

علاوه بر اینها حریر سفید، طومارهای مصری، انواع پوست های حیوانات

استخوان شانه شتر نیز در نوشتن مورد استفاده بود.

صنعت کاغذ سازی در کشور باستانی چین در سال ۱۰۰ میلادی مقاب

سال اول میلادت هو Ho از سلسله هان Han توسط شخصی بنام تس-

آئی لون Tsai lun اختراع گردید. مواد آن گیاه خشک و کتان همچنان

۱- ابن بطوطه، سفرنامه، کتاب المهند، لایبزیگ، سال ۱۳۲۵، ص ۸۱

۲- محمد تقی دانش پوره، فهرست کتب ادبی... تهران، دانشگاه تهران،

از پوست درخت توت، نارون، پنبه و بیشتر از بامبو تاغذ میساختند. در سال ۱۲۳ م تسای لون وزیر کشاورزی چین دستور ساختن کاغذ را داد، بعد از پوست درختی که اندرونش مانند کتان و کف *Etaupe* بود کاغذ ساختند. ژاپنی‌ها از خیلی وقت پیش بساختن کاغذ از پوست درخت توت آشنا بودند. این صنعت قبل از آنکه به کشورهای آسیایی و اروپایی راه بیابد در کشور چین تکامل یافته بود.

کاغذ در سال ۶۵۰ م = ۲۹ ق بد عربستان سعودی برده شد و پس اعراب از طرز ساختن آن اطلاعی نداشتند تا اینکه در زمان امپراتوری هسوآن - تسونگ *Hsuan-tsung* (۷۵۱ م = ۱۳۰ ق چینی هاطسوز ساختن کاغذ را در شهر سمرقند به اعراب آموختند. صنعت مزبور همراه با فتوحات اعراب به کشورهای عراق، مصر، مراکش برده شد و بالاخره راه خود را از طریق اسپانیا بطرف کشورهای اروپایی باز نمود.

در ده سال اخیر هزاران قلمه کاغذهای قدیمی مربوط به سده هجری اول امپراتوران سلسله های هان، ته آنگ و تسین *Han, teng* در حال خرید و فروش در کشور چین پیدا شده اند. از آنجا که این ازارز ساختن کاغذ در کارگاههای کاغذ سازی چین قدیم در اختیار ما میگذارد. چینی‌ها بین سالهای

۷۴۷-۷۴۹ م = ۱۲۶-۱۲۸ ق از فلات پامیرو شهرهای تاشکند، فرغانه

ونواحی را کاینکه افغانستان نامیده میشود جزء قلمرو سلسله ته آنگ ساختند.

در ژوئیه ۷۵۱ م = ۱۳۰ ق درگیری دیگری بین چینو ها با اعراب در شهر

تالاس Talas واقع در ترکستان شوروی امروزه چینی ها شکست خوردند

وهزاران سرباز چینی که متخصصین صنعت کاغذ هم در بین آنها بودند بسره

اسارت اعراب در آمدند و به تدریج ساختن کاغذ را به اعراب آموختند. این

جنگ از نظر توسعه صنعت کاغذ سازی در سراسر جهان دارای اهمیت میباشد.

با این جنگها نه تنها فن کاغذ سازی، بلکه انواع صنایع دیگر مانند بافتن

پارچه ابریشم، ساختن آلات و ادوات از طلا و نقره به سرزمین های تحت

اشغال اعراب راه یافت!

ساخت کاغذ در مسرتند

اشیاء کاغذ در ممالک اسلامی نتیجه ی یکی از جنگها است و اولین شهر

اسلامی که صنعت کاغذ سازی در آن روان پیدا کرد مسرتند است. مسلمانیان

مسرتند را که یکی از بزرگترین و مشهورترین شهرهای ماوراء النهر بود در سال

(محققان چایبندان، تاریخ اختراعات، تهران، ۱۳۴۸ م)

۸۷۷ ق = ۷۰۴ م فتح کردند. شمالی متوفی در سال ۴۲۹ هـ ق در مسالک...

الممالک^۱ چنین گوید: "یکی از خصایص سمرقند کاغذهای است که در آنجا

ساخته میشود و بعلت زیبایی، لطیفی و نازکی رواج قرطاسهای مصری، پوستها

و سایر مواد یزانه سابقاً روی آن کتابت صورت میگرفت از رونق انداخت".

کورگیس عواد چنین گفته است:^۲ "ساخت کاغذ توسط اسرای جنگسی

که صالح بن زیاد در جنگ اطلح از چین به سمرقند آورد رواج پیدا کرد و صنعت

کاغذ در آنجا رونق گرفت تا آنجا که سمرقند محل و مرکز تجارت کاغذ شد و کاغذ

آن از راه خراسان بزرگ (ایران و افغانستان امروزی) به دیار دیگر راه پیدا

کرد.

مسلمانان برای ساختن کاغذ از پنبه و مواد نباتی دیگر استفاده میکردند

و حتی نسبت به اقسام کاغذ به نسبت مواد ی که در ساخت و تهیه آن بکار می رفت

از یکدیگر تمایز و نازکی، دوام و شفافی برقرار مینموده است. قدم مسلمانان

در کشف و ساختن این اقسام کاغذ آنست که سفید، درخشان، بجا دار و سنگین

و تاز آن میسازید و دوام آن بیشتر باشد. کاغذهای این دوره عموماً از

۱- مسالک و معادج، کتاب مسالک الممالک.

۲- کورگیس عواد، ساخت کاغذ در سمرقند، نشر دانشگاه تهران، یادگسار

سال چهارم و شماره ۱۰ (۱۳۲۲) ص ۹۵-۱۲۲.

شش نوع زیر است :

- ۱- کاغذ سلیمانی . منسوب به سلیمان ابن راشد است که در زمستان
هارون الرشید والی خراسان بود .
- ۲- کاغذ طلحی . بنام طلحه بن طاهر دومین امیر سلسله طاهری .
- ۳- کاغذ نوحی . منسوب به نوح سامانی .
- ۴- کاغذ فرعونی که حتی در مصر با پاپیروس رقابت میکرد .
- ۵- کاغذ جعفری . منسوب به جعفر برمکی وزیر خراسانی «هارون الرشید» .
- ۶- کاغذ طاهری . که به طاهر دوم امیر خراسان منسوب است .

کاغذ منصوری ، صلحی و دهقانی از انواع دیگر کاغذها است . جلال بسین

محسن صابی متوفی در ۸۸۸ هـ ق و ابوعلی کاغذی از کاغذ سازان آن عصر
بودند . صنعت کاغذ سازی از سمرقند به بغداد ، شام ، مصر ، مغرب و اندلس
راه یافت . کاغذ در بغداد از مقارن قرن دوم هجری منتقل شد . رونق مراکش
کاغذ سازان در مقاله اصلاحی از قرن دوم هجری شروع شد . بعدها صنعت
کاغذ سازی از سمرقند به اندلس ، به بلژیک ، فرانسه ، انگلستان و مردم اروپا رسید
که با کشف ماشین تراوان صنعتی آنرا گسترش داد .

در عهد صفوی در اصفهان نیز به ساختن کاغذ پرداختند .

صنعت کاغذ سازی از مشرق زمین به جزیره سیسیل ، آندلس و مراکش

راه یافت .

صنعت کاغذ سازی در خراسان کبیر (ایران و افغانستان)

ساخت کاغذ در خراسان در قرن اول هجری رواج نیافته بود ، ولی

صنعت کاغذ سازی پیش از اینکه از راه خراسان به بغداد منتقل شود در این بلاد

کهن رواج داشت . از اطلاعات تاریخی در این خصوص چیزی استنباط

نمی گردد .^۱

از مشهورترین شهرهای خراسان که در ساخت کاغذ شهرت داشته شهر

خونج یا خونه بوده است . نام امروزی آن کاغذکنار یا مسکن کاغذ سازان در

نواحی زنجان است .

خراسانی ها از کاتبان کاغذ می ساختند . گویند این کار در زمان بنو عباس و

بنو عباس رواج بیشتری پیدا کرد . از سده اولین کسر که به کتب و دستاویزهای

خراسانی می ساختن کاغذ را محصور کرده و مخفی برنگی است .^۲

۱- گورگرس ، عدوان ، همان مقاله ، ص ۱۱۸ .

۲- رضا مایل ، روزگار لغات نامدار ایرانی ، کتابخانه ، تهران ، ص ۱۱۸ .